

ДОБРО І ЗЛО В РОМАНІ УЛАСА САМЧУКА «МАРІЯ»

Надія ГАЄВСЬКА (Київ), Максим ЛИНЧЕНКО (Кіровоград)

У статті робиться спроба розглянути філософську категорію Добра і Зла в романі Уласа Самчука «Марія». Основна увага зосереджена на творі Уласа Самчука «Марія». Для аргументації означеної проблеми залучаються до аналізу твори І. Багряного, Василя Барки та інших письменників.

An attempt to consider the philosophical category of good and evil in the novel «Maria» by Ulas Samchuk is performed in the article. The major attention is paid to analysis of the novel. Several works by I. Bagryaniy, V. Barka and other writers are involved for argumentation of the defined problem.

Філософські (етичні) категорії Добра і Зла завжди привертали увагу митців, а тому на сьогодні ми маємо в цьому плані досить цікаві й оригінальні твори. Їх чимало.

Насамперед це проза Івана Багряного, Василя Барки, Уласа Самчука, Б. Антоненка-Давидовича та інших митців художнього слова.

Варто зазначити, що як загальні поняття добро і зло характеризують позитивні й негативні моральні цінності (система координат людської життєдіяльності, на яку орієнтуються індивідууми у своїй поведінці) та вчинки (навмисні дії, здійснені вільно).

Добро – це основна моральна цінність, зло – це протилежність добра. Від розуміння зла залежить визначення поняття добра, адже ці дві категорії етики змістовно, діалектично та взаємно обумовлені, пізнаються в єдності одна через іншу.

Тому спробуємо розглянути саме ті твори, в яких йдеться про страшні роки голодомору в Україні (1932–1933рр.) – періоду в історії людства який наочно засвідчив, що з морального погляду шкода зла виявляється більш значущою, ніж благо добра.

У творах згаданих письменників чи не найповніше відтворено страхітливу дійсність 1932–1933 років, коли в Україні лютував голод, штучно, організований сталінською системою, для винищення українського селянства, тих, котрі годували народ, були носіями українства, української ментальності, волелюбного духу.

Голод забрав мільйони невинних жертв. Люди, потрапляючи в жахливі умови, у безвихідь, не бачили ніякого шляху для виживання, а єдине, що могло їх порятувати, це Божа Надія та Божа Віра, віра в Бога, Мати Божа.

Яке ж воно Добро і Зло? Спробуємо розглянути й проаналізувати ці поняття на прикладі роману «Марія» Уласа Самчука. Названо роман ім'ям головної героїні. Доля Марії – це доля тисяч і тисяч українських матерів, дарма він присвячений «Матерям, що загинули голодною смертю на Україні в роках 1932–1933». Герої втілюють у собі всі риси українського національного характеру, їхній шлях – це шлях українства в цілому. Загальна проблематика твору Уласа Самчука є типологічно розмаїтою – від психологічної (рефлексія людської душі) до соціальної (доля людини),

національної (доля нації) і навіть філософської (і долю людини, і долю нації подано під соціокультурним, історіософським поглядами). Візія національної держави постає як новий міф, орієнтований, за У. Самчуком, на концепцію нової людини. Гамлетівська та фаустівська парадигми прив'язані до національного ґрунту. Національно свідомому героєві У. Самчук протиставляє людей, байдужих до проблем національного життя, утворюючи таким чином опозиційні пари. У такий спосіб в У. Самчука відбувається реалізація дихотомічної моделі свій / чужий (свій / ворог), притаманної літописній літературі.

У романі “Марія” Улас Самчук зосереджує увагу не скільки на самому злі, злоторенні чи злоторцях, стільки на «значущості» результатів зла та його руйнівному впливі на людину. Роман є своєрідною мікромоделлю життєвої долі цілого покоління селян, якому судилося пізнати соціальні й моральні катастрофи межі століть (кінця ХІХ – початку ХХ ст.). Письменник, оповідаючи про долі своїх персонажів, філософськи розмірковує над протистоянням добра і зла як в суспільному, громадянському житті, так і в самій людині.

Серед порушених письменником проблем проблема добра і зла - чи не найголовніша. Що ж є добром для українського селянина? Тут варто взяти до уваги розуміння представниками Київської світоглядно-антропологічної школи концепту „український етнонаціональний характер”. Так київські філософи А. Бичко і І. Бичко в праці „Феномен української інтелігенції. Спроба екзистенціального дослідження” (Дрогобич, 1997) доводять, що „українська душа” як основне підґрунтя нашого етнонаціонального характеру формувалася протягом багатьох століть існування на українському терені автохтонної землеробської культури, котра породжувала архетип ласкавої, лагідної неньки-землі. На світоглядно-ментальному рівні це виявилось у так званому антеїзмі (термін походить від давньогрецького міфічного персонажа Антея, котрий черпав свою життєву силу в постійному зв'язку з матір'ю-землею) [2, с. 61].

Висловимо думку, що невід'ємними атрибутами ідеалу добра українського селянина є – земля і праця. Любити працю на землі, любити землю – це й заповіді Господні й специфіка української душі, і герої роману свято шанують їх. Більшовики не просто забрали в селянина землю, вони забрали в нього і радість праці на землі, «вбили» його любов до неї. Змалювання підневільної праці в колгоспі в контрасті до радості вільної праці, безсумнівно, одне з найбільших досягнень Уласа Самчука.

Автор постає у творі не безпристрасним літописцем людських болей та радостей щастя і горя, прекрасного і потворного в людському житті. Він підходить до зображення добра і зла в житті із загальнолюдських позицій вічних цінностей, орієнтуючись на які, людина залишається людиною, не перетворюється на сліпу й німу оруду “вершителів” людських доль.

Роман “Марія” є своєрідною хронікою життя жінки-слов’янки, яка все життя бореться за себе, за свій рід, зрештою, за свій народ.

У творі письменник акцентує увагу на тому, що найвищим виявом добра в житті є любов матері до дитини, показуючи скільки тепла й ніжності випромінює мати, милуючись своєю дитиною. Підтвердженням цьому є епізод годування матір’ю маленької Марії: “Голова її похилена направо, очі спущені й закриті довгими повіками, а уста стулені у легку й прозору усмішку” [2, с. 5]. Образ Марії уже з перших рядків роману набуває певного смислового наповнення, що дасть можливість автору реалізувати задум твору. У. Самчук робить своєрідну установку на таке сприйняття, зазначаючи: “У неї чоло, а за ним хорониться брунька розуму, яка от-от розів’ється, розцвіте й пізнає добро і зло” [2, с. 5–6].

Великим добром у житті письменник уважав боротьбу за життя. Це була одна з вроджених і провідних рис характеру Марії, що простежувалася вже в тому, як вона немовлям пила материнське молоко: “Марія пила з насолодою та щирим завзяттям, властивим спражньому борцеві за існуванням” [2, с. 6].

Здавалось би Марія народжена для добра і щастя. У неї ніжна, любляча мати і “сильний тато, добрий тато. Марія горда таким татом, бо такого тата немає на цілому світі” [2, с. 8].

У сім’ї панує любов, взаємоповага. І ось перша тінь зла закрила Марієне сонце добра й радості – загинув у каменоломні батько. Шестирічній Марії “робиться страшно, і вона починає плакати... Мама стає на коліна коло лави і так голосить, аж моторошно... Мати, коли помітить її, замість дати їсти, схопить на руки, заливається слізьми і так горне до сухих грудей, що Марії аж боляче” [2, с. 8].

Сонячні ясні дні дитинства з мамою і татом, змінила ніч сирітства. Втіленням зла постає смерть від травм і від хвороби, що майже одночасно (через два місяці) забирають у дитини батька і матір. Добрі люди, які забрали до себе сирітку, самі оточені злиднями та клопотами. Автор багатозначно зазначає: “...Не може людина вічно бути доброю і лагідною, а ще коли маєш п’ятеро крикливих ротів...” [2, с. 10].

Ці слова є своєрідною установкою на сприйняття зіткнення добра і зла в самій людині. Автор зауважує: “По рокові мусила Марія вже щось робити. Не буде ж вона даремно їсти хліб. Скажіть, люди добрі, хто б вам кормив даремно сироту?” [2, с. 10].

Найвищим добром і смыслом людського існування У. Самчук уважав працю: “Сонце весь час працювало” [2, с. 6]. Це було основою існування всього живого в природі. Так і людина, на думку автора, повинна весь час працювати – це основа її існування, щастя, родинного життя. Праця і для Марії була природною, вона любила працю: “Та що Марії праця? Жне, в’яже за косарями і, мов дзвінок, гомонить...” [2, с. 12]. Праця наповнювала

її життя гармонією, смыслом існування, про це свідчить її світовідчуття, що найкраще виражено в співі: "...Голос в'ється і обнімається з зорями. Марія підніме високі груди й виведе... Дзвенить, дзвенить її моторна, запашна пісня, носить над полями..." [2, с. 12]. Це авторське бачення добра в людському житті підкреслюють слова Одарки: "Працею люди щастя собі добувають..." [2, с. 34]. Не знайшовши щастя в шлюбі з Гнатом, вона усвідомила, що добробут не є запорукою щастя, шлюб без взаємності – велике зло. Основою щасливого шлюбу є взаємне кохання, а вона Гната не любила. Сподівалася втішити душевний смуток любов'ю до праці й щастям материнства: "...Втіху мала, коли почувала вагітність. Тепер хоч не буде сама... Марія тішилась і працювала..." [2, с. 41]. Народження дитини стало великим святом і для неї, і для всієї родини. Автор зазначає, що "коли Марія кормила дитину, відчувала велику радість... Моє янголочко любе!.. – щебетала Марія. – ...Любе моє, дороге моє, щастя моє!" [2, с. 42]. Письменник підкреслює, що найбільше важить для жінки щастя материнства, але й цього щастя, і цього добра в житті з Гнатом вона не зазнала. Великим горем, великою розпукою її була смерть дітей. І знову смерть постає як найбільше зло, що затьмарює людині сонце. І це зло внутрішньо надломлює на якийсь час Марію і тягне цілий ряд інших недобрих вчинків. Життя з немилим чоловіком стає після смерті дітей ще нестерпнішим, у серці запанувала "порожнеча", життя втратило сенс. Марія паресте працювати, уникає домашніх справ, чоловіка, загуляла, "повернулася в далекі царства минулого дівочтва" [2, с. 52]. І це було великим злом стосовно Гната, який любив її до самозречення, самозабуття, втрачаючи здоровий глузд, дні для нього "мов краплини крові, капали з пораненого життя" [2, с. 55]. А коли дізнався, що з армії прийшов Корній, якого Марія кохала в дівочтві, і вони знову зустрічаються, а він хворий і немичний лежить у лікарні, то для нього "сонце почорніло, як підбите око" [2, с. 63].

Марія вистраждала своє право на щастя бути з коханою людиною, вона пройшла ад приниження й непосильної праці, але знайшла в собі сили працювати і волею своєю творити добро: змінити моральне обличчя Корнія, і він з "безшабашного" матроса стає найкращим господарем, створити родину, знайти щастя в дітях, подолати злидні, досягти добробуту. У. Самчук ніби милується своїми героями – добротворцями: "Корній, Марія і стара мати сидять коло столу і їдять Святу Вечерю, їм весело і радісно. На обличчях спокій, видно сяйво щастя – короткого і проходячого, але все-таки щастя" [2, с. 75]. Першим злом, котре прийшло й зруйнувало сімейне щастя, війна з Японією, на яку змушений іти Корній. Весь тягар господарства лягає на плечі Марії, а також піклування про трьох дітей і стару Корнієву матір. Другим злом стало сліпе кохання Гната. Щоб Марія дозволила йому бути біля неї, допомагати їй, він спалює її хату, господарство в найсвятіший день

– Великдень. Ледве врятували дітей і матір, господарству завдано великої шкоди. Але не можна злом добути щастя, Марія не хоче допомоги Гната, уникає його, чекає Корнія. Третім злом стала перша світова війна, і якщо Корній повернувся з війни з Японією, то старший син його, Демко, так і не повернувся зі світової.

У романі “Марія” У. Самчук подає багатоликість зла, яке є у самій людині і у людському житті. Носієм зла, втіленням бездушності, моральної кризи є образ Максима. – середнього сина Корнія і Марії. Він зневажав батьків, працю, рідню, закони народної моралі, людського співжиття. Він безжалісний, жорстокий, цинічний: виганяє батьків з хати, оббирає їх, прикрившись буквою закону революційної доби; пише обмову-донос на рідного меншого брата Лавріна, засилає його у Сибір; бенкетує в той час, коли в селі люди пухнуть з голоду; відмовляється від батьків, прирікаючи їх на голодну смерть і беззахисну старість.

Як велике зло в романі йдеться про епідемії, що забирали життя у людей від малого до старого, війни та інші соціальні катаклізми. Письменник прагне розв’язати одну із складних проблем – проблему виживання нації в екстремальних умовах. Автор розглядає життя окремої людини як постійну боротьбу за існування та життя нації як практику виживання в умовах етноциду.

Проблема Добра і Зла певною мірою акумулюється в усіх образах.

Скажімо, Гнат, який пішов у ченці, подумки хоче втішити Марію в її горі, в її тузі за сином, порівнюючи її з Божою Матір’ю: “Маріє! Встань. Згадай велику Матір, яка стояла під хрестом розп’ятого Сина і чекала Його смерті” [2, с. 107]. Але, як зазначає автор, чернець не насмілився, бо поряд з нею був Корній.

В уста своїх персонажів Улас Самчук вкладає слова, які вичерпно характеризують голод як страшну соціальну катастрофу, велике зло для людини: “ – Не дай Бог, щоб десь там з голоду згинув. Краще вже хай від кульки, ніж від голоду... [2, с. 108].

О, то правда. Найстрашніша смерть – це смерть від голоду. Не дай Бог навіть ворогові вмирати такою смертю” [2, с. 108].

Великим злом було і те, що люди були безпорадні хоч якось зарадити цьому горю. Вони безсилі перед колоніальним (тоталітарним) режимом, війною, терором, голодом, що перетворюють людське життя на пекло.

Зло у вигляді гріха несе за собою покарання. І такий гріх, коли було потоптано найсвятіші людські почуття і помисли, теж не міг пройти безкарно. Кара прийшла. Страшна, неблаганна кара – голод. Але чому вона впала на голови безневинних? А, може, винних? Уже тим, що мовчали, що дозволили злу запанувати на землі? Зло може тривати довго. Але неминуче перемаже Добро. Такий закон життя. Це утверджує своїм романом У. Самчук.

Письменник у творі подає як затемнення планетарного масштабу, так затемнення й прозрівання людини щодо добра і зла. Ці два начала постійно ведуть боротьбу в людській душі, як в природі світло і пільма. Саме тому неабияку символічну роль у творі відіграє образ сонця, а йому на зміну, зазначає автор “наступала ніч...”, що передає безпросвітність людського життя у лещатах тоталітарного режиму, коли багатьох людей поглинула “ніч вічності”. Соціальне зло – це великої руйнівної сили, як зазначає письменник, “бацила розкладу родини натрапила на свій ґрунт. Настав початок кінця... Сонце так саме сходило і заходило. Але знаки на сході все більше і більше вказували наближення. Йшов, ступав і перемагав жорстокий дух руїни, і не було йому спини, бо ані Корній, ні Марія, ні сотні, тисячі Корній і Марій не знали, що близиться їх занепад, їх кінець...” [2, с. 124].

Голод, як показує Улас Самчук, руйнував людину із середини, руйнував людські закони співжиття: любов до ближнього, милосердя, співчуття, гуманність, взаємодопомогу та ін.: “Хліб. Виривали один другому з рук, з зубів... Сухі, жилаві руки простягалися за відібраною торбою, а з розтщеного черепа лилася жовта кров” [2, с. 128].

В уста Корнія автор вкладає слова, які мають глибокий філософський зміст і високу міру узагальнення: “Немає тепер злодіїв. Його замінив грабіжник, якому нема заборон...” [2, с. 132].

Державна репресивна машина теж постає у творі як велике зло: “Крицевими дорогами мчать у далечінь поїзди. Там сніги, морози. Там сосни шумлять і виють білі ведмеді. Соловки. Страшне, незабутнє слово, страховище і рана віків. Мільйонна могила України” [2, с. 141].

Образ Марії в романі постає як символ багатостраждальної матері, символ матері-вболівальниці. Її гнітить голод як соціальне зло, що руйнує та знищує паростки майбутніх поколінь: “Боже, Боже! Що то вийде з таких людей, які з дитинства голодують, – журиться стара. – І ми не в розкошах жили, зазнали всього, але такого ще, певно, світ не бачив” [2, с. 145].

Марія – зразок материнського самозречення, символ материнської доброти. Вона з усієї сили намагається врятувати від голодної смерті найрідніших – доньку Надію і онуку Христуся. Але врешті-решт стає безпорадною, гостро відчуває приреченість: “Марія стоїть над дитиною і думає: “Вмреш, дитинко. На широкому світі немає вже для тебе трошечки хліба... Зовсім трошечки хліба...” [2, с. 157].

І це звучить як звинувачення всім хто бачив зло, замовчав його і не допоміг нужденним та знедоленим. З болем і жалем говориться у творі про страшні наслідки голоду: “Гинуть матері. Зникають з лиця землі щирі добрі жінки, які родилися і внесли в життя щастя, радість, несли працю і несли сміх молодий. Гинуть діти сонця і великої нашої землі” [2, с. 155].

В уста Гната автор вкладає своєрідне прокляття всім тим, хто спричинив це страшне соціальне зло, хто зневажив жінку-матір: “...Краще

буде Содоморрі й Гоморрі в день Страшного суду, ніж вам, що відреклися й плюнули на матір свою!...” [2, с. 169].

Ця думка є своєрідним лейтмотивом твору, яка підтверджує його основне завдання, що визначає і ще більше підсилює присвята роману: “Матерям, що загинули голодною смертю на Україні в роках 1932–1933”.

Життєві долі персонажів роману У. Самчука “Марія” так чи інакше підтверджують ще одну провідну думку твору, без якої не можна вірити у торжество добра на землі: “Не може бути ніколи пізно, коли йде про спасіння живої душі” [2, с. 58].

Ці слова підкреслюють авторську віру в перемогу людського начала в людині, добропорядності і високої духовності.

По-своєму постає Добро і Зло зі сторінок роману Василя Барки «Жовтий князь».

Жовтий князь – символ не лише голоду та жорстокої влади. Він є втіленням надприродного, космічного Зла, що набрало сили, й пішло в наступ на людство у XX столітті.

Теж саме можна сказати і про твір І. Багряного “Сад Гетсиманський” – “великий, вопіючий і страшний документ” (В. Винниченко), чи про його ж роман “Тигролови”, про твори Б. Антоненка-Давидовича та прозу інших письменників, які свою увагу акцентували на філософських категоріях Добра і Зла.

Перечитуючи та аналізуючи згадані твори, доходимо висновку, що які б випробування не випадали б на долю людини в згаданих творів Добро завжди “перемагало” Зло. Духовність, національна свідомість, гідність, совість, культура – ці складники “внутрішньої культури” й людського життя є непереможні.

Проходячи через усі випробування, людська душа залишається незнищеною, а це віщує відродження. Саме в показі незнищенності, гармонійності, сили духу постає людина лише у праці у всій красі. Це людина, яка здатна робити й робить добро (Марія – героїня з однойменного роману Уласа Самчука, Григорій Многогрішний та Андрій Чумак – герої творів Івана Багряного, родина Мирона Катранника (мати, дружина, троє дітей) з роману “Жовтий князь” Василя Барки. Ці люди, проявляючи надзвичайну людяність і порядність навіть в екстремальних ситуаціях роблять Добро. Про них говорять, що вони мають “високу людську собівартість”.

Автори, психологічно вмотивовуючи переживання, муки, страждання героїв, переконливо демонструють опір Добра Злу, виходячи при цьому з традицій української класичної літератури, яка завжди розкривала душу народу, його ментальність, мораль, його соціальну активність, його вітаїзм – утвердження торжества життя за будь-яких обставин.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бичко А., Бичко І. Феномен української інтелігенції. Спроба екзистенціального дослідження. – Дрогобич, 1997. – 116 с.
2. Самчук У. Марія. Хроніка одного життя: Роман. – К., 1991. – 190 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Гаєвська Надія Марківна – кандидат філологічних наук, професор кафедри новітньої української літератури Інституту філології Київського національного університету Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: історія української літератури кінця XIX – початку XX століття.

Линченко Максим Дмитрович – кандидат філософських наук, викладач кафедри філософії Кіровоградського національного технічного університету.

Наукові інтереси: філософсько-екзистенційний контекст української літератури XIX та XX ст.

ЗВ'ЯЗОК З ПРЕДКАМИ ЯК ПОДОЛАННЯ БУДЕННОСТІ В РОМАНІ ЛЮБОВІ ГОЛОБОРОДЬКО «ЕПІЗОДИЧНА ПАМ'ЯТЬ»

Лариса ГОРБОЛІС (Суми)

У статті багатогранні зв'язки головної героїні роману Л. Голоти «Епізодична пам'ять» зі своїми пращурами потрактовуються як подолання буденності життя; з'ясовується самотність головної героїні, що виявляється в особливостях тривання її пам'яті, своєрідності її світосприйняття, єдності з природою та ріднокраєм.

In the article the multifarious connections of the main heroine of the novel “Episodic Memory” by Lyubov Golota with her parents are realizing as overcoming routine of days; you explore rational singularity of main heroine which appear in particularities behavior her memory, singularity her attitude to the world, her unity with nature and motherland.

Роман Любові Голоти «Епізодична пам'ять» прикметний не лише самотнім потрактуванням проблем родової пам'яті, безсмертя, сутності життя тощо, а й матрицею щільно розташованих у творі образів, що утворюють своєрідну художньо-смыслову сітку з опорно-центровими «вузлами»-ідеями. Цей твір, як зазначено в анотації до книги, «радіше реквієм, відчайдушна спроба берегині вберегти від небуття й замулення давні корені роду» [1, с. 1].

Мета статті – дослідити змістове наповнення багатограних зв'язків героїв роману Любові Голоти з предками. Завдання статті – виявити й інтерпретувати матрицю духовної єдності героїв роману з предками; дослідити національну самотність головної героїні твору крізь призму художньо відображених психічних особливостей перебігу її пам'яті та національної своєрідності світосприйняття; виявити часову та духовну утривавленість зв'язку героїв із прадавніми знаннями й обґрунтувати єдність персонажів із предками як подолання буденності (актуалізація знань